

АДМІНІСТРАТИВНА ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Демчук Антон Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ленгер Яна Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в Україні. Мета дослідження – проаналізувати специфіку застосування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства в земельній сфері, зокрема встановити відмінності у правових наслідках і механізмах запобігання порушенням. Результати дослідження показують, що адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства в Україні передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, зокрема статтею 53-1, яка регулює санкції за незаконне зайняття земельних ділянок або інші порушення норм використання земель. Так, для громадян та посадових осіб передбачені штрафи, розмір яких визначається в залежності від соціального статусу порушника та ступеня заподіяної шкоди. Досліджено, що кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин встановлена Кримінальним кодексом України, який передбачає суворіші покарання для значних порушень, що спричиняють масштабну шкоду навколишньому середовищу. Наприклад, стаття 197-1 Кримінального кодексу карає за самовільне зайняття земельних ділянок, що призвело до значних негативних наслідків, у тому числі застосуванням штрафів або арештом. Такий підхід обґрунтований необхідністю належного реагування на випадки, що мають вагомий суспільний резонанс та загрожують екологічній безпеці. Показано, що основною відмінністю між адміністративною та кримінальною відповідальністю є серйозність порушень і їхні наслідки. Адміністративна відповідальність переважно стосується правопорушень, що не мають тривалого впливу на стан земель та навколишнє середовище, тоді як кримінальна відповідальність є необхідною для реагування на серйозні правопорушення, що значно шкодять земельним ресурсам та екологічній безпеці. Практичне значення дослідження полягає у визначенні чітких критеріїв застосування відповідальності для підвищення ефективності захисту земельних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Ключові слова: екологічні правопорушення, земельні відносини, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, Україна.

Demchuk Anton, Lenher Yana. Administrative and criminal liability for environmental violations in land relations

This article explores administrative and criminal liability for environmental violations in the field of land relations in Ukraine. The research aims to analyze the specifics of applying administrative and criminal liability for breaches of environmental legislation in the land sector, particularly identifying differences in legal consequences and prevention mechanisms.

The findings indicate that administrative liability for land law violations in Ukraine is provided under the Code of Ukraine on Administrative Offenses, specifically Article 53-1, which regulates sanctions for illegal land occupation or other breaches of land use norms. Citizens and officials face fines, with amounts determined based on the social status of the offender and the degree of harm caused. The study shows that criminal liability for environmental violations in land relations is established by the Criminal Code of Ukraine, which imposes stricter penalties for significant violations that cause substantial environmental damage. For instance, Article 197-1 of the Criminal Code penalizes unauthorized land occupation resulting in significant negative consequences, including fines or arrest. This approach is justified by the need for an adequate response to cases of high public resonance that threaten environmental security. The main difference between administrative and criminal liability lies in the severity of violations and their consequences. Administrative liability primarily addresses violations with no long-term impact on land and the environment, while criminal liability is essential for addressing serious offenses that significantly harm land resources and environmental security. The practical significance of this research lies in defining clear criteria for applying liability to enhance the protection of land resources and ensure environmental security.

Key words: environmental violations, land relations, administrative liability, criminal liability, Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах триваючої війни в Україні, значущість правильного використання земельних ресурсів та відповідальність за їх порушення набувають особливої актуальності. Зміни в умовах економічної та соціальної стабільності часто призводять до зниження контролю за дотриманням земельного законодавства, що в свою чергу може сприяти збільшенню кількості екологічних правопорушень. Це, відповідно, підсилює потребу в чіткому розумінні та ефективному застосуванні адміністративних та кримінальних заходів відповідальності, особливо в умовах, коли ресурси держави мобілізуються на захист і відновлення країни.

З аналізу видів відповідальності за порушення земельних відносин у сфері адміністративного та кримінального права випливає, що відповідальність за такі порушення має бути чітко врегульована і ефективно застосовувана для запобігання деградації земель та недопущення екологічної катастрофи. Однак, реальність військового стану та необхідність адаптації законодавства до поточних викликів потребують більш гнучкого підходу до визначення та вирішення земельних питань. Питання розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності залишається особливо важливим для забезпечення правового порядку та захисту земельних ресурсів.

В цьому контексті, важливість дотримання земельного законодавства, навіть у час війни, не може бути недооцінена.

Ефективне використання та захист землі є критично важливими для забезпечення продовольчої безпеки, сталого розвитку та екологічного балансу країни.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин широко розглянуте у вітчизняній науковій літературі, де висвітлено основні правові механізми захисту земельних ресурсів та протидії екологічним правопорушенням. Основи регулювання екологічної відповідальності закладені у Конституції України [3], Земельному [2] та Кримінальному кодексах України [4], що встановлюють як адміністративну, так і кримінальну відповідальність за порушення земельного законодавства.

Дослідження В. О. Скринніка та О. М. Шуміло [8] надає класифікацію кримінальної відповідальності, що сприяє систематизації правопорушень у земельній сфері. М.В. Шульга [10] та О.А. Вівчаренко [1] акцентують увагу на механізмах правового захисту, гарантіях власності та регулюванні використання земель, що є основою запобігання екологічним злочинам. О. Літошенко [5] підкреслює значення адміністративної відповідальності, що допомагає комплексно підходити до захисту земель.

Крім того, праці Погрібного О. О. [7] та науково-практичний коментар Мірошниченка А. М. [6] поглиблюють розуміння проблематики, пропонуючи коментарі

до положень земельного законодавства, що визначають умови відповідальності за екологічні правопорушення.

Попри достатню кількість літератури з цього питання, відчувається нестача систематизованого матеріалу, що комплексно охоплював би адміністративні та кримінальні аспекти відповідальності. Тому було здійснено аналіз, групування та систематизацію інформації для узагальнення в рамках цього дослідження.

Мета статті – проаналізувати специфіку застосування адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства в земельній сфері, зокрема встановити відмінності у правових наслідках і механізмах запобігання порушенням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України [3], земля визначається як принципове національне багатство, що знаходиться під постійною державною охороною. Цим акцентується її надзвичайна значимість для екосистеми та її роль у забезпеченні життєдіяльності людства, що вимагає від усіх правових суб'єктів дотримання визначених законодавством стандартів у використанні та збереженні земельних ресурсів. Невиконання чи порушення цих стандартів має бути адекватно санкціоновано.

Класифікація земельних порушень визначена в частині першій статті 211 Земельного кодексу України [2]. Земельні правопорушення категоризуються на дві основні групи в залежності від їх впливу на земельні ресурси [10, с. 238]:

- прямі земельні правопорушення, які включають акти, що порушують законні права землевласників і користувачів, наприклад, незаконне захоплення землі або несанкціоноване будівництво (ст. 197-1).

- екологічні земельні правопорушення, що охоплюють діяльність, що шкодить аграрним угіддям через їх забруднення хімічними, радіоактивними субстанціями або стічними водами, а також через засмічення індустриальними та побутовими відходами, порушення правил експлуатації об'єктів, що негативно впливають на землі, порушення умов обробки та рекультивативних порушень земель, знищення протиерозійних і гідротехнічних споруд, порушення нормативів викорис-

тання родючого шару ґрунту та використання сільськогосподарських земель без належного проектного обґрунтування впорядкування угідь (с.211в, 211г, 211й, 211ж, 211з, 211и, 211і) [2].

Розглядаючи класифікацію земельних правопорушень екологічного типу, слід звернути увагу на такі основні підстави:

- за ступенем суспільної небезпеки: в залежності від впливу на суспільство, екологічні земельні порушення можна класифікувати на злочини та проступки. Злочини мають більш значний негативний вплив і зазвичай караються більш суворо, в той час як проступки є менш небезпечними, але все ж вимагають правового регулювання;

- за суб'єктом правопорушення: залежно від того, хто є виконавцем порушення, розрізняють дії, вчинені фізичними особами, і дії, за які відповідають юридичні особи. Ця класифікація дозволяє визначити юридичну відповідальність і застосувати адекватні санкції;

- за формою вини: поділ земельних правопорушень на умисні та необережні дозволяє враховувати психологічний стан суб'єкта на момент вчинення акту. Умисні діяння включають навмисне пошкодження земель, тоді як необережні — результат недбалості або нехтування обов'язками;

- за особливостями об'єктивної сторони: класифікація земельних правопорушень може включати аналіз дій (активні дії проти земель) проти бездіяльності (невжиття належних заходів для захисту або відновлення земель);

- залежно від сфери суспільних відносин: розмежування порушень на майнові (порушення прав власності на землю або її ресурси) та управлінські (порушення норм і правил, які регулюють землекористування) [10].

Отже, земельне законодавство України передбачає чіткий перелік правил та вимог до обробки, користування та захисту земель, спрямований на забезпечення їх сталого розвитку та захисту від негативного впливу, що є критично важливим для збереження природних ресурсів країни.

Випадки екологічних правопорушень у земельних правових відносинах передбачають застосування різних заходів юридичної відповідальності.

– По-перше, у цивільно-правовому аспекті винуватці зобов'язані повернути та відновити первісний стан земельної ділянки, відновити межі та знести самобудови (ст. 212 ЗК України).

– По-друге, адміністративні санкції за такі порушення включають штрафи, розміри яких варіюються: для громадян вони становлять від 10 до 50 неоподатковуваних мінімумів, а для посадових осіб — від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 53-1 КУпАП).

– По-третє, кримінальна відповідальність настає в разі завдання істотної шкоди власнику або законному користувачу земельної ділянки. Такі порушення можуть каратися штрафом від 200 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів або арештом на строк до шести місяців (ст. 197-1 КК України).

Адміністративна відповідальність у контексті порушень земельного законодавства застосовується не тільки до посадових осіб, а й до інших осіб, які вчинили проступки, що не пов'язані з виконанням їх службових обов'язків. Згідно зі статтею 14 КУпАП, посадові особи підлягають адміністративній відповідальності виключно за вчинення адміністративних правопорушень, які безпосередньо пов'язані з недотриманням правил, забезпечення виконання яких належить до сфери їх службових обов'язків [5].

Кримінальна відповідальність застосовується до діянь, визначених як суспільно небезпечні винні акти (дії чи бездіяльність), згідно з частиною першою статті 11 Кримінального кодексу України (КК України) [4], і вступає в силу тільки при вчиненні дій, що мають високий рівень суспільної небезпеки та завдають значної шкоди суспільним відносинам. Специфічно, кримінальна відповідальність за екологічні земельні порушення, такі як забруднення чи псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом, умисне знищення захищених територій та безгосподарське використання земель, регулюється КК України (ст. 239, 239-1, 252, 254) [4].

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства настає також як для посадових осіб, так і для осіб, чії дії не пов'язані з виконанням службових обов'язків. Зокрема, дії службових

осіб, що вчинили правопорушення, які пов'язані з незаконним переходом права власності на земельні ділянки пайового, лісового, водного фонду або інше майно до іншої фізичної особи, кваліфікуються за нормами статей Особливої частини Кримінального кодексу України, включно з:

– зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК України);

– службовим підробленням (ст. 366 КК України);

– службовою недбалістю (ст. 367 КК України);

– прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України),

– зловживанням впливом (ст. 369-2 КК України) [8].

Опис більшості екологічних порушень у сфері земельних відносин знайти можна у спеціальних нормативно-правових актах. Закон України від 19.06.2003 року «Про державний контроль за використанням та охороною земель» визначає забруднення земель як накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів і агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, а також знищення межових знаків, що є діями, які призвели до втрати на місцевості меж земельної ділянки, внаслідок чого виникає необхідність проведення додаткових геодезичних робіт з їх відновлення [8].

Штрафи є найбільш поширеним видом адміністративних стягнень за земельні правопорушення. Розмір штрафу визначається на основі санкцій конкретної статті КУпАП, враховуючи тяжкість вчиненого проступку, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність. Відповідно до статті 38 КУпАП, адміністративне стягнення може бути накладене не пізніше ніж два місяці з дня вчинення правопорушення або з дня його виявлення у разі триваючого правопорушення. Штраф має бути сплачений порушником не пізніше ніж за 15 днів з дня вручення йому постанови про його накладення, а у разі оскарження чи опротестування такої постанови – не пізніше 15 днів з дня повідомлення про залишення скарги

чи протесту без задоволення. У випадку несплати штрафу вчасно, він стягується у примусовому порядку в подвійному розмірі (ст. ст. 307, 308 КУпАП) [5, 8].

Останнім часом в наукових працях і правовій літературі акцентується на необхідності виділення спеціального виду юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства, яка іменується земельно-правовою відповідальністю. Це підкреслюється у працях де зазначено, що застосування традиційних засобів юридичної відповідальності не є достатнім для належного регулювання використання та охорони земель, оскільки земля як об'єкт природи має свою специфіку, відмінну від інших об'єктів матеріального світу. Основною метою законодавчого закріплення і практичного застосування спеціальних земельно-правових заходів є відновлення попереднього стану земельних відносин і відшкодування витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки [3, с. 587–588].

Пропонується включити до складу спеціальної земельно-правової відповідальності такі заходи, як примусове припинення права користування земельною ділянкою, а також обов'язки землевласника чи землекористувача знести самовільно зведені споруди чи повернути земельну ділянку, яка була зайнята без дозволу [7, с. 588]. Виділення земельно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності наразі залишається предметом обговорення серед фахівців у галузі земельного права [6, с. 485]. Відомий науковець Ю.С. Шемшученко вважає, що запровадження спеціальних заходів впливу за порушення в сфері земельного права не повинно спонукати до створення нової категорії юридичної відповідальності, оскільки більшість випадків втрати права землекористування регулюється адміністративними нормами та належить до адміністративної відповідальності [9, с. 29].

У контексті обговорення відмінностей між адміністративною та кримінальною відповідальністю за екологічну шкоду земельним ділянкам варто виділити думку О. О. Погрібного, який підкреслює, що головним критерієм для такого розмежування є рівень суспільної небезпеки даного порушення [7, с. 570].

Висновки. У контексті земельних відносин в Україні розрізняються різні види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, включно з адміністративною та кримінальною. Адміністративна відповідальність за порушення земельного законодавства чітко визначена у Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП), зокрема статті 53-1, яка передбачає штрафи для осіб, що вчинили незаконне зайняття земельної ділянки або інші порушення земельних норм. Ці штрафи варіюються в залежності від статусу порушника (громадяни або посадові особи) та величини завданої шкоди.

Кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення в сфері земельних відносин регламентується Кримінальним кодексом України (КК України), де особлива увага приділяється грубим порушенням, які мають значний суспільний резонанс або ведуть до значної шкоди довкіллю.

Різниця між цими двома видами відповідальності полягає в серйозності порушень та наслідків, що випливають з них. Адміністративна відповідальність часто пов'язана з порушеннями, які не ведуть до глибоких чи тривалих змін у стані земель, тоді як кримінальна відповідальність призначена для реагування на більш серйозні зловживання, що мають значний негативний вплив на земельні ресурси та екологічну безпеку. Обидва види відповідальності мають на меті захистити права та інтереси громадян, забезпечити дотримання земельного законодавства та сприяти сталому використанню земельних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вівчаренко О.А. Гарантії права власності на землю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Київ, 2005. 199 с.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. за № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

3. Конституція України від 28.06.1996 р. за № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30 (23.07.96). Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. за № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26 (29.06.2001). Ст. 131.
5. Літошенко О. Особливості адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 63–67.
6. Мірошніченко А.М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / А.М. Мірошніченко, Р.І. Марусенко. 3-тє видання, змінене і доповнене. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 516 с.
7. Погрібний О.О. Земельне право України : підручник / за ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2009. 600 с.
8. Скриннік В.О., Шуміло О.М. Класифікація кримінальної відповідальності за порушення земельного законодавства. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії злочинності: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листоп. 2020 р.). Одеса : ОДУВС, 2020. С. 80–82. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/361269013.pdf>
9. Шемшученко Ю.С., Мунтян В.Л., Розовський Б.Г. Юридична відповідальність у галузі охорони навколишнього середовища. Київ : Наукова думка, 1978. 280 с.
10. Шульга М.В. Земельне право України : підручник / М.В. Шульга (кер. авт. кол.), Г.В. Анісімова, Н.О. Багай, А.П. Гетьман та ін.; за ред. М.В. Шульги. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 368 с.